

Apponyi Albert halála és temetése

Apponyi Albert gróf (1846–1933) a XIX. század második felének és a XX. század első harmadának kiemelkedő politikusa volt. Egész életpályáját – miként azt emlékirataiban maga is leírta – meghatározta mély katolikus vallásos hite és konzervatív-arisztokratikus gondolkodása, értékrendje. Mindennek gyökerei neveltetéséből, származásából fakadtak, és nem befolyásolták gyakori, egymásnak nemegyszer ellentmondó pártváltásai sem.

Anélkül, hogy felvázolnánk hat évtizedes politikai pályájának eseményeit, megállapíthatjuk, hogy szociális gondolkodása, fölényes szónoki tudása, arisztokratikus eleganciája már a dualizmus korában igen népszerűvé tették személyét. Az első világháborút követően a magyar kormány az idős, nemzetközi tapasztalatokkal bíró Apponyi Albertet bízta meg a párizsi magyar béke delegáció vezetésével. Itteni tevékenysége, az integer magyarság ügyéért való figyelemfelkeltő – jóllehet hiábavaló – kiállása, 1920. január 16-án elmondott beszéde valóságos kultuszt teremtett hazájában. Korának előrehaladtával (amit jórészt a Nemzetek Szövetsége magyar képviselőcsoportjának vezetésével töltött Genfben, Magyarországon pedig a királypártiak doyenjeként tevékenykedett) nimbusza erősödött, személye-magatartása csaknem megkérdőjelezhetetlenné vált. Még politikai ellenfelei is (pl. Bethlen István, Kéthly Anna) elismeréssel fordultak feléje, pedig kézzelfogható életművet nem hagyott hátra, élete inkább erkölcsi mércével mérve bizonyult kiválónak. E rendhagyó keretek között érthető meg az a tiszteletadás, amelyben a legitimista Apponyi Albertet halálakor részesítették.

Apponyi az 1932 februárja óta ülésező leszerelési konferencián volt kint Genfben,¹ ahol ugyancsak aktív szerepet töltött be. A konferencia (számos külpolitikai ok miatt) sikertelennek bizonyult, a magyar delegátus azonban ennek végső kudarcát (1934 nyarán eredmény nélkül elnapolta üléseit) már nem érthette meg: 1933. február 7-én Genfben meghalt.²

Apponyi 1933. február 4-én influenzában megbetegedett és tüdőgyulladást kapott. Az orvosok rögtön megállapították, hogy súlyos komplikációkkal kell számolni, és nem engedték többé ki a La Résidence Hotelből. Fia, György még aznap délután elutazott hozzá, és másnap, vasárnap érkezett meg. A család többi tagja február 5-én követte őt. Noha két orvos vasárnap délelőtt javulást állapított meg, tüdőgyulladása miatt nem engedték kórházba; állapota ezt követően romlott. Ekkortól a hír bejárta a világsajtót és újságírók és diplomaták (pl. Henderson népszövetségi elnök, Habsburg Ottó és Zita) óránként érdeklődtek hogyléte felől.

Magyarországon minden fővárosi templomban, zsinagógában könyörgő istentiszteletet tartottak, hogy Apponyi nyerje vissza újból egészségét.³ Február 6-án Apponyi felvette a halotti szentségeket, és várta a halált. Fájdalmai ekkortól erősödtek, és órákra eszméletét veszítette. Másnap, 7-én állapota tovább romlott, köhögési rohamai voltak. Családja az ágyánál ült, de kommunikálni már nem tudtak. Apponyi Albert a folyamatos injekciózás ellenére délután újabb kómába esett, és 16 óra 20 perckor elhunyt.⁴

Az orvosok halála percében értesítették a sajtót, 16 óra 30 perckor az MTI is táviratot kapott. Apponyi halálhírét azonnal közölte a rádió, az esti és következő napi újságok gazdagon tudósítottak róla. Az emberek döbbenet vették tudomásul a történeteket: a budapesti utcákon a lapok szerkesztősegei előtt tolongtak az emberek, „az egész főváros az események hatása alatt áll”.⁵ Spontán módon minden házra kitűzték a gyászlobogót. Jászberényben gyászhetet rendelt el a város vezetése.⁶ Sok településen két órán át zúgtak a harangok, így gyakorlatilag az ország egésze azonnal értesült a történetekről. Dombóváron és Kiskőrösön még e napon utcát neveztek el róla.⁷

Az országgyűlésben éppen a Ház megnyitására készültek, amikor elterjedt a hír. 17 órakor a pártok frakciói értekezletet tartottak annak megvitatására, hogy milyen formában nyilvánítsanak közös részvétet. Másfél órás tanácskozást követően Almássy László házelnök a nemzeti gyász jeléül a megnyitást követően – bejelentve, hogy a másnapot a törvényhozásban kizárólag Apponyi Albert emlékének szentelik – bezárta az ülést.⁸

A kormány Bárczy István államtitkárt bízta meg a hazaszállítási és temetési ünnepségek lefolyásának kidolgozásával. Bárczy elképzelései szerint a halottat a Klebelsberg Kunó gróf néhai kultuszminiszter által néhány évvel korábban létesített Pantheonba temették volna el, a legitimisták kérésére azonban,⁹ végül is a budai koronázó főtemplom (Mátyás templom) mellett döntöttek, hiszen ez volt lakhely szerinti plébániája,¹⁰ valamint jobban megfelelt a különleges temetés jellegének. Felmerült, hogy Apponyi földi maradványainak később mauzóleumot hoznak létre, február 11-én Budapest Kegyúri Bizottsága el is fogadott ilyen értelmű határozatot (végül nem valósult meg).¹¹

1933. február 8-án és a következő napokban megjelent sajtóanyagokban és megnyilatkozásokban gyakorta vélekedtek úgy, hogy Apponyi „halála is stílszerű volt: ott halt meg, ahol Európa nyilvánossága előtt legfőbb győzelmeit aratta,” „halálával is a magyarságot szolgálta”.¹² Már ekkor megnyilvánult az a személyéhez fűződő toposz és legenda, mely szerint külföldön, kiváltképp Trianonban „érveinek, tiszta, meggyőző éle” mindig mindenkit meggyőzött a békeszerződés igazságtalanságairól, és nem tehetett róla, hogy a vezető államok politikusai soha nem fogadták meg.¹³

1933. február 7-én és 8-án, majd a következő napokban is számos gyász és részvéttávirat érkezett a család részére Genfben a nemzetközi és hazai politikai, diplomáciai élet vezető alakjaitól.¹⁴ Horthy Miklós kormányzó távirata: „Mély fájdalommal tölt el bennünket, hogy férje Önagyméltóságát a Mindenható a fárad-

hatatlan kötelességteljesítése közben elszóltotta körünkből. Két emberöltőn át szolgálta tudásával, tehetségével nemzetét az egész világ előtt. Átérezve a mély veszteség súlyát, a lesújtott magyar nemzet nevében tolmácsolom részvétemet.”¹⁵ Habsburg Ottó a rendíthetetlen legitimista politikusra emlékezett táviratában: „Mélyen megrendülten állok a magyar ravatalánál. Az egész magyar nemzettel fáj-lalom annak halálát, aki szerencsében, balsorsban, megaláztatásban egy fél évszázadon túl hazájának szentelte élete javát. Gyászolom azt, aki a legszerencsétlenebb időben volt a jogfolytonosság zászlóvivője. Nagy szomorúságomban imádkozom ifjúságom pótolhatatlan atyai barátjának.”¹⁶ A Nemzetek Szövetsége gyásztáviratot küldött, mi több a leszerelési konferencia Tánczos Gábor tábornok méltató beszéde után 15 percre felfüggesztette ülését.¹⁷ Érdekes momentum, hogy Apponyi nagy népszövetségi ellenfele, Titulescu román fődelegátus is meleg hangú gyásztáviratot küldött az özvegynek, melyből a kötelező elismerésen túl kiérződik az igazi megbecsülés is: „Fájdalommal értesültem gróf Apponyi Albert haláláról, aki tökéletes hazafi volt, és akinek fennkölt lovagiassága mindenkit a legnagyobb tisztelettel töltött el. Teljes szívemből átérzem azt a gyászt, amely Magyarországot leghűségesebb szolgájának halálával érte, de amely azon felül mindannyiunkat is ért. Meghajlok a nagy halott emléke előtt és kérem Asszonyom, fogadja részvétem kifejezését.”¹⁸ A következő napokban a világ több országának törvényhozó testületeiben emlékbeszédekben gyásztolták Apponyi Albertet.¹⁹ A nemzetközi sajtóorgánumok is hosszasan emlékeztek meg a halotról: az *Evening News* a világbéke élharcosát tisztelte benne, a *Deutsche Allgemeine Zeitung* pedig csupán Stresemannhoz és Briandhoz mérhető európai személyiségnek nevezte.²⁰

1933. február 8-án Apponyi holttestét bebalzsamozták, és koporsóba helyezték, majd az előkelő Eaux-Vives negyedben levő Szent József templomba vitték. A halott magas katafalkon feküdt, körülötte kandeláberekben gyertyák égtek, a falakat ezüstrojtos drapériával vonták be. A ravatal gyászleplével a történelmi Magyarországot ábrázoló címeres magyar zászló szolgált, körülötte a szobában koszorúk sora (pl. a miniszterelnökség „A m. kir. kormány a nemzet nagy halottjának” szalagozású koszorúja) kapott helyet.²¹

1933. február 8-án reggel ült össze a magyar országgyűlés Apponyi emlékének szentelt ülésnapja.²² Almássy László házelnök tartotta a megnyitó beszédet, benne kijelentve: „Az utóbbi száz esztendőben Kossuth lánglelke, Deák bölcsessége vezette, tartotta meg a nemzetet, a trianoni szörnyű bukás után pedig Apponyi Albert vette át azt a nagy küldetést, hogy nemzetünket a történelem országútjára visszavezetve ezer esztendő elhivatottságának érvényt szerezzen.” Apponyi tehát – ennek értelmében – nemcsak a revízió apostola, hanem Kossuth Lajos és Deák Ferenc örökségének, benne kultuszának folytatójává lett! Ezután Gömbös Gyula miniszterelnök, Zichy János gróf és Eckhardt Tibor képviselők méltatták az elhunyt érdemeit. A kormányfő szinte csak Apponyinak a revíziós gondolat jegyében kifejtett tevékenységéről beszélt (aktuálpolitikai tartalmakat is behozva) és elmondta, hogy örök példa marad, mint „fajtájának igazi reprezentánsa”, tehát mint a kultúrfőlény megtestesítője. Mint példa, életében „történelmivé vált” és „a nem-

zet védelmében esett el”. Zichy nézete szerint is ez volt élete fő momentuma, a „szent aggastyán” „a munka fanatikusa” volt. Eckhardt Tibor szerint Apponyi, aki a „legkiválóbb magyar ember” volt, nemcsak hirdette és küzdött a magyar vágyakért, hanem személyében „perszónifikálta” is azokat. Így vált öregkorára kultuszfigurává, és lett egyúttal a remény szimbóluma. Eckhardt véleménye az volt, hogy „nem veszhet el, nem pusztulhat el egy ország, ha Apponyi Albert gróf képvisel minket. Úgy érezzük, hogy a pusztuló tény, hogy van egy Apponyink, elég ahhoz, hogy megmentse a nemzetet a pusztulástól.” Összességében tehát az országgyűlés emlékbeszédei Apponyit olyan személyiségnek ábrázolták, akit a nemzetnek követnie kell, ha eredményes politikát akar megvalósítani.

1933. február 8-án és 9-én országszerte ünnepi rekviemek voltak a templomokban Apponyi tiszteletére. Budapesten, a Szent István Bazilikában nem kisebb méltóság, mint Serédi Jusztinián hercegprímás tartott könyörgést. E napokban pedig szervezetek, társaságok, pártok végső búcsúként emléküléseiken tisztelegtek Apponyi előtt.²³

1933. február 10-én került sor Genfben a templomi egyházi szertartásra. A díszes, három rétegű (fenyő, ólom és mahagónifa) fakoporsót üveglap borította, oldalán a család címerével.²⁴ A misén, amelyet Besson, Genf, Lausanne és Freiburg püspöke celebrált, részt vett számos notabilitás, többek között Habsburg Ottó, Sir Eric Drummond a Népszövetség főtitkára, de a francia delegáció vezetője, Paul Boncour is a sajtó nagy számú képviselőjével. A svájci – államilag finanszírozott – szertartás költsége 13 és fél ezer svájci frank fölé rúgott.²⁵

Ezután délután 14 óra 30 perckor a koporsót vonatra tették (a helyi hatóságok külön kocsit biztosítottak számára), és Budapestre szállították. Másnap, február 11-én érkezett meg a halottas szerelvény 15 óra 30 perckor a bécsi Westbahnhofra. Itt óriási tömeg gyűlt össze, maga Dollfuss kancellár személyesen nyilvánította részvétét, és koszorút helyezett el a vagonban.²⁶ A magyar határt átlépve²⁷ a vonat útvonalán ünnepélyesen, nagy tömeg közepette fogadták a szerelvényt, egy-egy koszorút elhelyezve a koporsó mellé: Győrben pl. Höfer Vilmos főjegyző több ezer gyászoló polgár előtt elmondott beszéde után a város koszorúját elhelyezték a koporsó mellett; a helyi Iparos Dalkör a Himnuszt énekelte, és a cserkészek trombitajátéka mellett gördült ki a szerelvény az állomásról,²⁸ Tatabányán több száz bányász jött ki világító fáklyával a kezében.²⁹ Budapesten az Oktogon villanyújságján óráról órára számoltak be az eseményekről attól kezdve, hogy Magyarország területére ért a szerelvény.³⁰

Este 10 óra tájban futott be a vonat a Keleti pályaudvarra. Ekkorra már órák óta kb. 16 000 fős tömeg gyűlt össze. Jelen volt a kormányzó, a MÁV elnöke, társadalmi egyesületek, intézmények, pártok vezetői, tagjai, valamint egyaránt a kormány és Budapest vezetői. Mikor az egybegyűltek meglátták a koporsót, „a tér egy pillanatra olyan, mintha fekete hollósereg röppenne le. Az emberek leemelik kalapjaikat és nem hallik egy hang sem az óriási tömegből.”³¹ Az emberek letérdelve imádkoztak „a szent” (sic!) üdvéért!³² Az állomáson a koporsót katafalkra helyezték, és Mészáros János érseki helynök beszentelte, majd Huszár Aladár

mondott búcsúztatót: „Köszöntelek annak a városnak a nevében, abban a városban, amely díszpolgárai közé emelt. Maradj és légy velünk örökre, s lépj be a nemzet halhatatlanjainak Pantheonjába!”³³

Ezt követően a Baross téren halottas kocsiba rakták a koporsót, majd sorban autókra helyezték a koszorúkat, és a gyászfátyollal kivilágított lámpák alatt, a fáklós tömeg sorfala közepette a rengeteg autó kíséretében³⁴ az Országházba szállították.³⁵ Éjfél körül ravatalozták fel a koporsót a kupolateremben. Itt az elkövetkező két napon (1933. február 12-én és 13-án) a nagyközönség számára is megnyitották a termet. Az hatalmas pompával egzotikus környezetben felállított ravatal 200–250 000 látogatót vonzott,³⁶ akik tömött sorokban jöttek el azt megtekinteni.³⁷ „Mikor a kupolacsarnokot elhagyjuk, az az ember érzése, hogy az idő itt most egy kis történelmet csinál, amit ezek a *zarándokló magyarok* (kiemelés tőlem Sz. A.) a könnyeikkel írnak” – tudósított egy túlzó, jóllehet korántsem egyedi hírlapíró.³⁸ A koporsó mellett apácák imádkoztak, a ravatal alatt a szociális nővérek szövetsége 48 órás váltott imát tartott, mintegy az esemény fennkölt jellegét is fenntartandó.³⁹ 12-én, vasárnap az Országház falára felerősítették az Apponyi család hatalmas címerét is, rajta a felirattal: Gróf Apponyi Albert, élt 87 évet.⁴⁰ A legtöbb magyar városból küldöttség érkezett a ravatalhoz.⁴¹

1933. február 13-án a felsőházban Wlassics Gyula elnök és Glattfelder Gyula csanádi püspök méltatták és búcsúztatták a halottat. Wlassics szerint „Ő valóban a legtündöklőbb emberi tulajdonságok felett rendelkezett. Lelkének még vallásosságával teljesen összhangban állott példaadóan szép élete.” Csodálta Apponyi politikai- és nyelvtudását, szerénységét, vallásosságát. „Így valóban nehéz eldönteni, hogy klasszikus egyéniségének mi volt a legjellemzőbb vonása, amire egymásba folytak az ő kivételes személyiségében a legkiválóbb tulajdonságok és a legnagyobb erények.” A felsőház jegyzőkönyvben örökítette meg a halott érdemeit.⁴²

1933. február 14-én került sor a temetés napjára, mely napon az állami gyász jeléül Budapest összes üzletét és az ország valamennyi iskoláját zárva tartották.⁴³ Számos város saját hivatalait, üzleteit bezáratta a városvezetés, tisztelegve a halott gróf emléke előtt. Már a kora reggeli órákban özönlött a nép az országház elé. Elképesztő pompa és reprezentáció közepette zajlottak az események, Apponyit mint valódi hőst vagy királyt megillető körülmények között temették el. 9 óra 30 percre az összes párt parlamenti képviselője megjelent a ravatal mellett. Utána érkezett Gömbös Gyula miniszterelnök, a miniszterek, főhercegek és más államok képviselői.⁴⁴ A halott családja közvetlenül a koporsó mellett állt. A ravatal körül több ezer koszorú feküdt már ekkor, köztük leginkább Borisz bolgár király és Mussolini négy méter átmérőjű babékoszorúja tűnt ki. 10 órakor megjelent Horthy kormányzó is, és elfoglalta helyét. Ezután Serédi Jusztinián hercegprímás 50 pap kíséretében bevonult a terembe – közben a Budai Dalárda a Himnusz énekelte. Serédi misét pontifikált, és ismét beszentelte a koporsót.

A beszentelést követően Gömbös Gyula kormányfő tartott búcsúztató beszédet. Felszólalása költői képekben gazdag, sőt bombasztikus volt,⁴⁵ ő is – mint néhány nappal korábban mások – Apponyi talentumát Deák bölcsességéhez hasonlította,

és Kossuth méltó követőjének nevezte a magyar ügy páratlan szószólójaként: Apponyi „vándora, fákyavivője, apostola” volt a magyarságnak, sőt „szálfa a világ erdejében”. [Apponyi Albert]: „gondolatvilágodban mindig is az öncélú magyar nemzet lebegett” – hangoztatta abszurd és nem túl ízléses módon.⁴⁶ A kormányfő beszéde után a jelenlevők felálltak, és ünnepélyes keretek között leemelték a katalakról a koporsót. Miközben a koporsót kivitték az Országház és a tömeg elé (a Parlament előtti tér megtelt), a Magyar Dalárda a Szózatot énekelte el; a meghívott filharmonikusok, az Operaház férfikara pedig Dohnányi Ernő vezetésével részleteket játszottak „a szent halott” kedvenc zenekari műveiből (Wagner *Istenek alkonya* című operájából Siegfried halál-jelenetét, Beethoven harmadik és hetedik szimfóniájának második tételeit, Erkel *Hunyadi László*jából a gyászindulót, Csajkovszkij-, Liszt- és Chopin-műveket stb.).⁴⁷

11 órakor halottas kocsira tették a koporsót, és a gyászmenet elindult.⁴⁸ Ennek élén haladt a hazai vezető elit egésze: a díszesen faragott hatlovas halottaskocsi előtt lovas rendőrök, iskolai küldöttek, bajtársi egyesületek, egyéb intézmények küldöttei, koszorúskocsi, rendőrzenekar, keresztvivők, Mikes János szombathelyi püspök papi asszisztenciájával és rendjelvivőkkel menetelt, a halottaskocsi után a gyászoló család, Horthy Miklós kormányzó, majd világi és egyházi előkelőségek, politikusok, nemzetközi diplomata sora, utánuk haladt a tömeg; a menetet lovas díszszázad zárta le.⁴⁹ Jászberény 250 fős küldöttsége magával hozta a Lehel-kürtöt is.⁵⁰ A menet – a lezárt városon át, virágess közepe – kiért a Dunához, és a Rudolf-rakparton át a Lánchídon keresztül értek át Budára. A hídon áterve a túlsó partra a temetési menet néhány pillanatra megállt: Horthy, Gömbös és József főherceg itt kivált a menetből, elbúcsúztak a gyászoló családtól – ők autóban tették meg az utat a templomig.⁵¹ Az Alagút mellett a Hunyadi János úton haladt felfelé az impozáns gyászmenet a Várba. A Dísz téren északra fordultak (itt néhány percre megálltak, a díszszázad játszott, miközben a kivonult lovas csendőrök, cserkészek, a Szent János Intézet és számtalan iskola gyerekhada valóságos zászlóerdőben tisztelgett Apponyi holtteste előtt), majd a Tárnok utcán végighaladva érte el a Szentháromság teret (a másfél kilométer hosszú gyászmenet déli 12 órakor ért ide). A környék egésze megtelt, a téren túl is.⁵² A menet egyszer megkerülte a Szentháromság-szobrot, és megállt. Pár perc szünetet követően a meghívott előkelők kíséretében bevitték a Mátyás-templomba a kocsirol leemelt magyar zászlóval borított koporsót – mindeközben orgonazenével teremtettek még pazarabb hangulatot.⁵³ A gyászszertartást Mikes János püspök végezte, aki többek között „a magyar nemzet legfőlségebb virágának” nevezte Apponyit, akinek élete olyan a nemzet számára, „mint a lángoszlop”, felemlítve a templomban való személyes részvételét az 1867-es koronázási ünnepségen.⁵⁴ A végső *Requiescat in Pace* búcsúszó után a koporsót – harangzúgás közepette – a templom ún. Mennyország-kapuján át levitték a kriptába. A sírba a holttest mellé a papi szolgák elhelyezték a csehszlovákiai (Pozsony megye) Eberhardról jött 12 tagú küldöttség által hozott földet, melynek egyik fele a régi családi kriptából való, másik része pedig a kastély parkjából. „A csonka ország szegénységében külön mauzóleumot nem tud emelni nagy halottjának, tehát a legméltóbb helyet választotta nyugóhelyéről.”⁵⁵

Az események ismertetésének fényében látható, nem véletlenül jegyezte meg a korabeli sajtó, hogy Apponyit királyokat megillető pompával temették el,⁵⁶ sőt, a királyok mellé temetése azt is példázza, hogy „maga is királlyá vált”.⁵⁷ Valóban, a rendkívüli kivitelezést legutoljára IV. Károly királlyá koronázásakor láthatta Budapest közönsége, és utána soha többé. Ez is azt látszik alátámasztani – az államilag megszervezett néhánynapos ceremóniát több százezer ember tekintette meg, illetve vett részt benne – hogy Apponyi Albert kultusza, a két világháború között egyedülálló volt. Talán csak Horthy Miklós kormányzó kultusza hasonlítható hozzá, egészen más okokból kifolyólag és más síkon megtestesülve.

A temetésen a média is kellő mértékben képviseltette magát: a rádió 13 mikrofonnal dolgozott, élőben közvetítette az eseményeket, mégpedig négy nyelven (magyarul, franciául, németül és olaszul). Róma, Nápoly, Firenze és több kisebb rádióállomás közvetítették a temetést, csakúgy, mint az osztrák, német és svájci adóállomások is.⁵⁸ A Magyar Világhíradó – miként említettem – szintén felvette az eseményeket, sőt az egész heti műsor csak erről szólhatott.⁵⁹

„Mikor Apponyi Albert gróf lehunyta szemeit, egyszerre a történelemé lett, klaszikus alakja egyszerre megkapta azt a történelmi távlatot, 86 éves életmunkájából kisugárzó szelleme olyan nyílegyenesen és olyan időtlenül, olyan változatlanul dús termékenységgel és olyan üstökösi magában valósággal torkollik be az örökkévalóságba, hogy szinte az eternizmus bélyege ütközik ki rajta” – olvasható egy visszaemlékezésben.⁶⁰ „Egy nagy lélek a földről a neki megfelelő keretekbe, a végtelenségbe távozott.”⁶¹ Vele egy csak Széchenyivel, Kossuth Lajossal, Deák Ferencsel összemérhető ember szállt sírba. Apponyi Albert halála azért is jelentős, mert még jobban felfokozta a megítélésében, emlékezetében megjelenő kultuszelemeket és a korszak végéig megőrizte személyiségét a nemzeti közemlékezetben.⁶² ❖

J E G Y Z E T E K :

- 1 Előzőleg 1933. január 28-án Bécsben, a Népszövetségi Ligák meghívására tartotta utolsó szónoklatát a szervezet reformjáról. Apponyi Albert: *Élmények és emlékek*. Bp., é. n. [1934]. Athenaeum, 242–252.
- 2 Zeidler Miklós: Apponyi Albert és a Nemzetek szövetsége. In *A bosszú tizenkilencedik és a rövid huszadik század*. Tanulmányok Pölöskei Ferenc köszöntésére. Főszerk. Gergely Jenő. Bp., 2000, ELTE BTK, 653.
- 3 *Erdélyi Lapok*, 1933. február 7.
- 4 Haláláról, temetéséről és a kettő közötti eseményekről szóló újságcikkek nagy részét össze gyűjtötték, és albumba ragasztották. Ez feltehetően azonos azzal, amelyet özvegy Apponyi Albertné rendelt meg saját maga részére a Külügyminisztérium által, és amelyről több levél tanúskodik. (MOL K 107 3. cs. 5/12.); Az album az Országos Széchényi Könyvtár védett kiadványa. Az alábbiakban felhasznált újság – és folyóiratcikkek innen valók. *Gróf Apponyi Albert halálakor megjelent bel- és külföldi sajtóközlemények*. [é. n.] OSZK Dm 1.577.
- 5 *Aradi Közlöny*, 1933. február 8.
- 6 Uo.

- 7 *Aradi Közlöny*, 1933. február 8.
- 8 Az 1931. évi július hó 18-ára összehívott országgyűlés nyomtatványai. *Képviselőház – Napló*. XIII. köt. Bp., 1932, Athenaeum, 125.
- 9 Zichy Jenő, Csekolics, Sigray és Pallavicini felvetése volt ez: „A Klebelsberg Pantheon több ok miatt nem alkalmas: majdnem hasonló egy bank safe-jéhez, külön helyet kellene faragni a betonban, nem közelíthető meg, eddig csak Vass József nyugszik ott. Ha a Mátyás templomban temetnék el, azzal gróf Apponyi megint visszakerülne a Várba, ahol élt.” A legitimista vezetők felvetése nem meglepő, a kormány és az egyéb szervezetek reagálása viszont igen, hiszen a Pantheon is kiváló hely lett volna a temetésre, más kérdés, hogy Apponyinak egy sokkal előkelőbb nyughely „járt”. MOL K 107 3. cs. 5/12.
- 10 Zeidler: *Apponyi Albert és a Nemzetek Szövetsége*. I. m. 654. Apponai Albert háza a Werbőczy (ma Táncsics Mihály) utca 17. sz. alatt állt, falán ma emléktábla található.
- 11 *Budapesti Hírlap*, 1933. február 12.
- 12 *Ellenzék*, 1933. február 9.; Prágai Magyar Hírlap, 1933. február 8.
- 13 *Nemzedék*, 1933. február 9.; Ablonczy Balázs: *Trianon – legendák*. In *Mítoszok, legendák, tévhitek a XX. századi magyar történelemről*. Szerk. Romsics Ignác. Bp., 2000, Osiris.
- 14 Pl. Sir Eric Drummond levele Apponyi Györgynek 1933. február 8-án: „one of our most loyal friends and one of the outstanding figures in League affairs has left us and non can replace him. „MOL K 107. 3. cs. 5/12.
- 15 Idézi: *Aradi Közlöny*, 1933. február 8.
- 16 Idézi: *Aradi Közlöny*, 1933. február 8.
- 17 Zeidler: *Apponyi Albert és a Nemzetek Szövetsége*. I. m. 653.
- 18 Idézi: *Nagyváradai Napló*, 1933. február 10.
- 19 *Prágai Magyar Hírlap*, 1933. február 10.
- 20 *Evening News*, 1933. február 8. ; *Deutsche Allgemeine Zeitung*, 1933. február 8. Továbbá pl. „Ungarns grosser alter Mann gestorben”. *Neue Freie Presse*, 1933. február 8.; „Eine europaische Figur”, „Den grand old man zum Gedächtnis”. *Berliner Zeitung am Mittag*, 1933. február 8.; „Grand old man of European politics dies”. *Daily Telegraph*, 1933. február 8. stb.
- 21 MOL K 107 3. cs. 5/12. sárga boríték, fotók.
- 22 Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett országgyűlés nyomtatványai. *Képviselőház – Napló*. XIII. köt. Bp., 1932, Athenaeum, 127–130.
- 23 Többek között: a Magyar Külügyi Társaság, a városok önkormányzati testületei, a Kúria, a Közigazgatási Bíróság, a Szent István Akadémia, az Actio Catholica, a protestáns egyházak vezetősége, konventje, továbbá a nagyobb vallási szervezetek és körök, az Országos Ügyvédszövetség, a Budapesti Ügyvédi Kamara, az összes újságíró szövetség (pl. a Magyar Újságírók Egyesülete, az Otthon Írók és Hírlapírók Köre), A Gyáriparosok Országos Szövetsége, az Országos Ipari egyesület, az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés, a Királyi Magyar Automobil Club, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület, a Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete, a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara, a Fővárosi Kereskedők Egyesülete, a Magyar Revíziós Liga, a Területvédő Liga, a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége, a Magyar Nemzeti Szövetség, a Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetsége, A Magyar Férfiak (és Nők) Szent Korona Szövetsége, a Keresztény Női Tábor, a Szekszárdi Kaszinó, a Józsefvárosi Kaszinó, a Magyar Tudományos Akadémia, a Magyar Természettudományi Társulat, a Magyar Történelmi Társulat, a Magyar Földrajzi Társaság, a Magyar Nyelvtudományi Társaság, a Dávid Ferenc Egyesület, az Országos Bethlen Gábor Szövetség, a Hungária Magyar Technikusok Egyesülete, a Magyar Orvosegyesület, a Budapesti Orvosegyesület, az egyetemi tanácsokon díszüléseket tartottak, a Szepesi Szövetség, a Magyar–Székely Szövetség, a Credo, a Fővárosi Közmunkák Tanácsa, a Gróf Apponyi Poliklinika, az Országos Testnevelési Tanács stb.

- 24 MOL K 107 3. cs. 5/12., sárga boríték, fotók. *Magyar Világhíradó*, 1933, 469. sz.
- 25 Pontosan 13 657 30 frank. Pelényi József követ jelentése a Külügyminisztériumnak 1933. március 25-én. MOL K 107. 3. cs. 5/12.
- 26 *Magyar Világhíradó*, 1933, 469. sz.
- 27 Jellemző módon a hazai lapok ezt is úgy tálták – mivel először „Nagy-Magyarországra” érkezett a vonat –, hogy a halott Apponyi ezzel is tiltakozott a trianoni béke ellen. Vö. pl. Budapesti Hírlap, 1933. február 8; *Vasárnapi Újság*, 1933. február 12.
- 28 *Prágai Magyar Hírlap*, 1933. február 14.
- 29 *Erdélyi Lapok*, 1933. február 14.
- 30 *Erdélyi Lapok*, 1933. február 14.
- 31 *Erdélyi Hírlap*, 1933. február 15.
- 32 *Ellenzék*, 1933. február 14.
- 33 Idézi pl. Magyarország, 1933. február 12.
- 34 Kb. 35 autóból állt a dízsor. *Népszava*, 1933. február 15. „Sűrű sorokban állnak az emberek az utcán. A közlekedést a rendőrség a menet útvonaláról a mellékutcaiba terelte. A Baross tér környékén és a Rákóczi út elején még a fákat is megszállták. A mellékutcaiból még mindig özönlik a nép a Rákóczi út felé, és a rendőrség csak nehezen tudja támasztani a kordont. A járdáról majdnem a villamossínek széléig nyomult előre a tömeg, amely néma főhajtással, kalaplevéve áldoz a menet nagy halottjának. Az ablakban gyertyák lobognak, lámpások világítanak, az erkélyeken sűrűn szoronganak az emberek. Most hirtelen fehér fényözönbe suhan a koporsót szállító fekete automobil. Hatalmas reflektorok szórják a vakító fényt az utcára. A Magyar Filmiroda vörös automobiljának tetején dolgoznak a filmoperatőrök, filmfölvételt készítenek a menetről. Az Erzsébet körút sarkán csapkodó lánkkal lobognak a gázlámpák, amelyekről leszerelték az izzótestet. Itt bronzosan villognak a furgon–automobil falai. Mindenütt fény, megilletődött csend. Az Erzsébet körúton végig szünetel a forgalom. A forgalom az Andrássy út sarkán mozgó reklámújság villanyfényes betűi fehéren lánkolnak: Requiescat in pace! Az Andrássy úton szintén sűrű a tömeg. A menet lépésben halad végig az útvonalon. Amikor a furgon-autó befordul a Vilmos császár útra, megkondulnak a Bazilika harangjai...” *Budapesti Hírlap*, 1933. február 12.
- 35 Apponyi haláláról, hazaszállításról, ravataláról és temetéséről egy egész híradót állítottak össze. *Magyar Világhíradó*, 469. sz.
- 36 *Napló*, 1933. február 14. Más feltételezések szerint azonban legalább félmillió látogató jött el! *Ellenzék*, 1933. február 14., *Újság*, 1933. február 14.
- 37 *Magyar Világhíradó*, 469. sz.
- 38 *Erdélyi Hírlap*, 1933. február 15.
- 39 *Aradi Közlöny*, 1933. február 13.
- 40 *Erdélyi Lapok*, 1933. február 15.
- 41 *Napló*, 1933. február 14.
- 42 *Az 1931. július hó 18-ára birdetett országgyűlés felsőházának naplója*. II. köt. Bp., 1935, Athenaeum, 116–117.
- 43 *Napló*, 1933. február 14.
- 44 Jellemző, hogy közülük sem tudtak a szervezők mindenkit elhelyezni: 60 palotahölgy közül 24, a titkos tanácsosok feleségei közül csupán kb. 35-en kaptak helyet. *Nemzeti Újság*, 1933. február 15.
- 45 Zeidler: *Apponyi Albert és a Nemzetek Szövetsége*. I. m. 654.
- 46 *Aradi Közlöny*, 1933. február 15.
- 47 *Napló*, 1933. február 15.; Budapesti Hírlap. 1933. február 15.
- 48 *Magyar Világhíradó*, 1933, 469. sz.

- 49 *Budapesti Hírlap*, 1933. február 14. A Lánchídon átvonuló menetet örökíti meg: *Magyar Világhíradó*, 1933, 469. sz.
- 50 *Aradi Közlöny*, 1933. február 15.
- 51 *Újság*, 1933. február 15.
- 52 *Magyar Világhíradó*, 1933, 469. sz.
- 53 Uo.
- 54 *A magyar királyság Apponyi Albert gróf beszédeiben*. Kiadja a Magyar Férfiak Szent Korona Szövetsége. Bp., 1933, Pallas, 2. kép.
- 55 *Nemzeti Újság*, 1933. február 15.
- 56 *Napló*, 1933. február 15.
- 57 *Magyar Hírlap*, 1933. február 8.
- 58 *Aradi Közlöny*, 1933. február 14.
- 59 *Magyar Világhíradó*, 1933, 469. sz.
- 60 Ambrózy Ágoston: *Apponyi. Adalékok lélekrajzához és nemzetközi munkásságához*. Bp., 1937, K. n. 33.
- 61 *Magyar Hírlap*, 1933. február 8.
- 62 Kardos József: *Legitimizmus*. Bp., 1998, Korona.

FELHASZNÁLT DOKUMENTUMOK:

1. Források

Levéltári források:

MOL K 107 (Külgügyminisztériumi Levéltár) 3. cs. 5/12.

Nyomatott források:

Apponyi Albert: *Élmények és emlékek*. Bp., é.n. [1934.], Athenaeum.

Gróf Apponyi Albert halálakor megjelent bel- és külföldi sajtóközlemények. [é.n.] (OSZK Dm 1.577.)

Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett országgyűlés nyomtatványai. *Képviselőház – Napló*, XIII. köt. Bp., 1932, Athenaeum.

Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett országgyűlés felsőházának naplója, II. köt. Bp., 1935, Athenaeum.

Újságok, folyóiratok:

Aradi Közlöny, Berliner Zeitung am Mittag, Budapesti Hírlap, Daily Telegraph, Deutsche Allgemeine Zeitung, Ellenzék, Erdélyi Hírlap, Erdélyi Lapok, Evening News, Magyar Hírlap, Nagyvárad Napló, Nemzedék, Nemzeti Újság, Neue Freie Presse, Napló, Prágai Magyar Hírlap, Újság, Vasárnapi Újság.

Film:

Magyar Világhíradó, 1933, 469. sz.

2. Irodalom (egykorú művek, feldolgozások)

Ablonczy Balázs: *Trianon-legendák*. In *Mitoszok, legendák, tévhit a 20. századi magyar történelemről*. Szerk. Romsics Ignác. Bp., 2002, Osiris.

Ambrózy Ágoston: *Apponyi. Adalékok lélekrajzához és nemzetközi munkásságához*. Bp., 1937, k. n.

Kardos József: *Legitimizmus*. Bp., 1998, Korona

A magyar királyság Apponyi Albert gróf beszédeiben. Kiadja a Magyar Férfiak Szent Korona Szövetsége. Bp., 1935, Pallas.

Zeidler Miklós: *Apponyi Albert és a Nemzetek Szövetsége*. In *A bosszú tizenkilencedik és a rövid huszadik század*. Tanulmányok Pölöskei Ferenc köszöntésére. Főszerk. Gergely Jenő. Bp., 2000, ELTE BTK.